Мария Тихова (Шумен)

КЪМ СИНТАКСИСА НА СЛОВАТА НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ

Възобновеният интерес към словата на Петър Черноризец[1], чиято личност се свързва от по-старите изследвачи, като А. И. Соболевски[2] и Й. Иванов[3] с личността на цар Петър (927—969), синът на цар Симеон (893—927), задължава да се отнесем с нужната задълбоченост не само към съдържателната страна на произведенията му, но и към техния език. Тук няма да се повтарят доводите на А. И. Соболевски и Й. Иванов за идентифициране личността на Петър Черноризец с тази на цар Петър. Но за окончателното свързване дейността на споменатия автор с Преславския книжовен център трябва да се провери преди всичко доколко езикът на словата му съдържа установените вече като типични за т.нар. втора — цар Симеонова редакция на богослужебните текстове[4], лексикални особености и не на последно място да се обърне внимание и на такива езикови елементи, чиято значимост по отношение принципите на Преславския книжовен център не е достатъчно подчертавана.

Прочуванията върху езиковото богатство на този книжовен кръг и изводите, направени до момента, предлагат един не малък комплекс от критерии, характеризиращи най-вече преводаческата техника на съответните автори. Засега обаче не е известно доколко словата на Петър Черноризец предлагат самостоятелен текст и доколко — превод от гръцки. Би могло да се допусне, че в рамките на средновековната традиция тези слова са една своеобразна компилация. Липсата обаче засега на успореден гръцки текст отнема възможността за прилагане на съпоставителен езиков анализ. Изводите се правят в границите на конкрентите наблюдения върху текста, с търсене и привеждане на примери от доказано преславски съчинения.

В случая се наблюдават част от употребите на съпоставителната частица (корелата) ТО. Според казаното от проф. К. Мирчев в неговата Историческа граматика на българския език, във функцията си „за изтъкване началото на такова главно изречение, което е било предхождано от подчинено изречение“[5], частицата ТО е не само твърде устойчива, (употребата ѝ е жива и до днес!), но още в старобългарските текстове и особено в средновековните се проявява независимо от гръцкия оригинал[6]. Това са случаите, когато ТО е в съотносителна употреба с кондиционалния съюз аште, с най-обща конструкция „аште . . . то“, или с някакъв темпорален съюз или наречие, с примерна конструкция „егда . . . то“. Между старобългарските евангелски текстове единствено Савината книга предлага

пример за употреба на ТО като структурноемфатичен елемент, напр: аще ли хощеши вь жизнь вьнити. то съхрани заповѣди, Мат. XIX. 17[7]. В среднобългарските паметници, включително и в евангелските, случаите вече са доста изобилни[8].

Широката употреба на корелата ТО като „чисто народен елемент“[9] през среднобългарската епоха е предшествувана от подобна честа и нерядко свободна употреба, засвидетелствувана в определена част от паметниците на старобългарската епоха. Освен споменатата Савина книга, това са Синайският требник, Македонският глаголически лист, Супрасълският сборник (според речника на Садник-Айтцетмюлер[10]). Индексът към Шестоднева на Йоан Екзарх Български[11] разкрива изключително богата употреба на корелата ТО в конструкция със съюза АШТЕ. Същото явление се наблюдава и в Беседа против богомилите на Презвитер Козма (според речник-индекса на А. Давидов[12]).

Оказва се, че конструкцията „аште . . . то“ е твърде устойчива тъкмо в Симеоновия книжовен кръг, при което нейната релевантност придобива вече особено значение: в комплекс с други синтактични и лексикални особености, които в момента остават извън коментара, може да се превърне в декодиращ елемент при идентифициране на преславското книжовно наследство[13].

Словата на Петър Черноризец поради своя нравствено-поучителен характер са изключително разпространени. Срещат се в състава на почти всеки сборник „Измарагд“, в „Златая цеп“, в „Матица златая“, в част от Чети-минеите, в част от Пролозите, в сборници с поучително и духовно съдържание и други, открити до този момент в хранилищата на публичните библиотеки в Москва и Ленинград (съответно — в ГБЛ и ГПБ).

Преписите на словата се движат в хронологическите граници XII (XIII) — XVIII в. С много малко изключения там са отразени правописните особености на различни руски скрипториуми.

Според А. И. Соболевски словата на Петър Черноризец са шест. На базата на проведения текстологичен анализ засега с работна функция, чиято цел е определяне на условен текст-основа, цифрата, посочена от Соболевски, може да бъде оспорена. Но за момента въпросът остава открит.

При текстологичната обработка на преписите към дадено слово се появяват доста случаи от коментираната конструкция. За по-голяма прегледност те са подредени според формалните варианти на условната и темпоралната връзка. Примери:

1.0. „аште. . .то“

1.1. аще въ еднѫ̑ѭ̑ попо̑стнын грѣхо̑. то вса ослабатъ. — Слово за временния живот, ГПБ, Соф. 1320, XVI в., л. 402об.а. 20—21.

1.2. аще в морѣ ли на рецѣ. боурѫ велнкѫ лоучнт са. то в' водоу и с корабла. мѣтаю' рекоуще. а быхо' жнвн а нмѣнїе бг҃ъдасть. — Слово за този живот, ГБЛ, фонд 310, ном. 1279, XVI в. л. 198об.2—5.

1.3. о томь же ѥже не блоудитн. нъ аще подроужнѥ нмоуще. то въ врѣма нѣкоѥ прнблнжитн са. неоудьржанїа дѣлыма. а не акъı скотоу наслажатн са плътьскъı. без оустава. — Слово за поста, за молитвата, за устава и чина църковен, ГБЛ, ф. 304, ном. 12, XII—XIII в., л. 57.8—12.

1.4. речено бо во сто' е҃ѵ̑алїн. аще дарь ко ѡлтарю прнносешн и воспомѧнешн злобы на кого. то цѣдъ первїе и смнрн са тоже даръ бго̂ прнносешн. — Слово за душевната полза и за спасението, ГБЛ, ф. 304, ном. 202, XVII в., л. 226.4—7.

1.5. ѡ̃ чл҃че аще въ ск҃о постн жнвешн. а непрaвдамн събнрaѭ. а не подaѭ бг҃а дѣла то дѣешн ан въ гробъ взaтн нмѣнїе съ собою. — Слово за този живот . . . л. 198.11—13.

1.6. аще мa нмѣешн бг҃а себѣ то чемо҃ не слоужншн съ стрaхомъ. — Слово за поста. . . , ГБЛ, ф. 304, ном. 204, XVI в., л. 256.18.

1.7. аще вы было погнбнутн кaзнню. не оугодивше чл҃вкмъ. то не бѣ ан оунее бу҃ нзволнтн. рaботатн. нaпьрaснье. единому бо҃у н с҃пу нже вѣсть немощъ родa чл҃вчкa. — Слово за временния животь ГПБ, Сб.Q.I.312, 1412 г., л. 121об.9—13.

1.8. аще бо кого рaзбонницн срещо҃ть. хотaще о҃бнтн. то молa все дaеть нмѣнїе. г҃мa живо^{т} мн дaнте. а нмѣнїе собѣ вѣзмнте. — Слово за този живот. . . , л. 198.22—24.

2.0. „aште ан. . . то“

2.1. аще ан кто можеть н все свое нмѣнние ѡ^{т}дaтн то съвьршенѣе. н къ томоу самъ нищевaтн христa дѣлa. — Слово за поста. . . , л. 57 об. 13—16.

2.27 аще ан мa зовешн ц҃рмь то чемоу мa не чтешн съ боязнню. — Слово за поста. . . , ф. 304, ном. 204, л. 256.19—20.

2.3. аще ан мa творншн прaдѣдомъ. нлн дѣдомъ себѣ. то чемо҃ мa не чтешн. яко добрїн вно҃цн. прaдѣды н дѣды чтaтъ. — Слово за поста. . . , ф. 304, ном. 204, л. 246.20—22.

2.4. аще ан мa творншн ѡ^{т}цемъ собѣ. то чемоу не творншн волн моен. — Слово за поста. . . , ф. 304, ном. 204, л. 256.22—24.

3.0. „aште н . . . то“

3.1. аще н недомъıслнмъ iесть бг҃ъ то обaче iелнкоже дaрь кто прнiaть ѡ^{т} нiего. — Слово за поста. . . , л. 56об.22 + л.57.1—2.

3.2. аще н сотворнм что зло то скоро ѡ^{т}верземъ е кающ҃е. — Слово за душевната полза и за спасението, ГБЛ, ф. 304, ном. 202, л. 224об. 21—22.

3.3. аще н прндемь къ ц҃ркви. то стонмъ оу нѣкоего зла с но҃жею. вѣсто҃ем же н не слышн^{м} словесъ сты^{х}. — Слово за този живот, л. 198.18—20.

4.0. „aште не . . . то“

4.1. н аще не могоуще жнтн iaкоже добрнн крьстьiaнн. небрѣгоущен ннчьсоже . . . то понѣ съ слaбъмн. н хоудъмн крьстьiaнъı. сице жнтн. — Слово за поста. . . , л. 58.11—16.

5.0.„iегдa. . . то“

5.1. егдa бо къ ц҃ркви боудеть нтн. то мы протaгaем^{ъ} сa лежa чешем сa лѣнним сa. — Слово за този живот, л. 198об. 16—18.

6—0. „iaко. . . то“

6.1. iaко вaще вaцнїе жнтние повелнть нмъ хрaннтн. то оубоiaвъше сa трoудa. н мьньшaго не вѣчьно҃ть хрaннтн. — Слово за поста. . . л.58.18—22.

Информативната справка с текста на Супрасълския сборник, на Шестоднева и Небесата на Йоан Екзарх Български и на Беседата против богомилите на Презвитер Козма показва, че подобни конструкции са често явление в цитираните съчинения. Особено голяма близост с контекстовата ситуация, а от там и с формалните признаци на съответните изречения се открива в част от текста на Беседата против богомилите на Презвитер Козма.

Любопитно е, че в успоредния гръцки текст от Шестоднева[14] и Небесата[15] на Йоан Екзарх много рядко срещу корелата ТО стои съответен гръцки съюз или частица. Обикновено ТО е употребено свободно, явно съобразено с принципите на живата реч. Например:

1. аще бо бн н слъньца не нмѣло, нн лоунъı нн звѣздъ, то н само то родомь свьтѣaше сa. — Шестоднев, 14a.7—11 срещу κἄν μὴ εἶχε τὸν ἥλιον, ἢ τὴν σελήνην, ἢ ἄστρα, αὐτὴν εἶχε τὴν φύσιν λάμπουσαν.

2. аще ли бн стоуждь бъілъ н кромѣ него, то како бн стоужде отъ него възнмано? — Шестоднев, 13а.4—8 срещу εἰ δὲ ἦν ἀλλότριον, πῶς τὸ ἀλλότριον ἐξ αὐτοῦ ἐλαμβάνετο.

3. аще ли ннъı внъı мьнатъ, нмнже сѧ съводьнитъ, то нъінѣ нѣстъ то нн на кѫѭже потрѣбѫ. — Шестоднев, 4а.8—14 срещу Εἰ δὲ καὶ ἄλλας ἀιτίας τῆς τούτου γε πλημμύρας εἶναι φασίτινες, ἀλλ'ουκ /ἔμοιγε/ ἀρμότειν τόνδε νῦν.

4. аще оубо нєсть здано то нзвратьно. — Небеса, 25а-в.6—7 срещу Εἰ μὲν οὖν κτιστά, πάντως καὶ τρεπτά.

5. аще бо н тъ боудєть зьданъ, то н всѣко нѣкъıїмь твореⷩъ, — Небеса, 27а-в.2—4 срещу Εἰ γὰρ κἀκεῖνος ἐκτίσθη, πάντως ὑπό τίνος ἐκτίσθη.

6. аще ли хощешн н седмь поѧсъ седмь нєбъ нарещн, то нникакоже нстнньномоу словесн нсказа боудєть. — Небеса, 127а.4—7 срещу Εἰ βὲ καὶ τὰς ἑπτὰ ζώνας ἑπτὰ οὐρανοὺς ἐκλαβεῖν θελήσειας, οὐδὲν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας λυμαίνεται.

Така в рамките на една фраза, почти коректно спазваща синтактичните особености на съответния гръцки първообраз, се появява нов, чисто народен елемент, а оформилата се в случая конструкция „АШТЕ. . . ТО“ вече е белег за евентуалната принадлежност на текста към Преславския книжовен център. А когато въпросната конструкция се съчетава с други езикови особености, характеризиращи книжовната практика на преславските автори, както е в случая и със словата на Петър Черноризец, то тази принадлежност може да се поддържа почти със сигурност.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Павлова, Р. Учительные слова Петра Черноризца, Paleobulgarica („Старобългаристика“), 1979/4, 51—63.

[2] Соболевский, А. И. Слова Петра Черноризца, Изв. ОРЯС имп. АН, СПб., 1908, 314—321.

[3] Иванов, Й. Български старини из Македония, фототипно издание, София, 1970, 383—394.

[4] Добрев, И. Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските богослужебни книги, Български език, 1978/кн.2, 89—93.

[5] Мирчев, К. Историческа граматика на българския език, второ издание, С., 1963, с. 244.

[6] Пак там, с. 244

[7] Пак там, с. 244

[8] Пак там, с. 244

[9] Пак там, с. 244

[10] Sadnik, L. R. Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg, 1955.

[11] Aitzetmüller, R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes, T. 7.

[12] Давидов, А. Речник-индекс на Презвитер Козма, С. 1976.

[13] Вж. А. Минчева, За синтаксиса на Синайския патерик, Slovo, Загреб, 1978, 89—104.

[14] Aitzetmüller, R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes, Graz, T. I—IV.

[15] Sadnik, L. Des Hl. Johannes von Damaskuš Ἐκθεσις ακριβὴς τῆς ορθοδόξου πίστεως in Übersetzung des Exarchen Johannes, MLS DV t. V, Wiesbaden, 1967; MLS DV t. XIV (V_2), Freiburg. i. Br., 1981.